Het Rijswijkse Bos

groene enclave met rijk verleden

Stichting Rijswijkse Historische Projecten 2010

Colofon

Tekst: Sylvia Roes m.m.v. Willem van der Ende en Hans Koot
Fotografie: Erwin Dijkgraaf Fotografie, Dorien Koppenberg Fotografie (foto Jelle Bennema). De historische foto's en illustraties zijn afkomstig uit de collectie Museum Rijswijk en Jan Eijken. Foto pag 33 is van de heer Van Etten.
Vormgeving: Frans van Bergenhenegouwen
Druk: Koninklijke De Swart, Den Haag
Oplage: **500**
Uitgave: gemeente Rijswijk en de Stichting Rijswijkse Historische Projecten 2010. Dit boek is deel 20 in de Rijswijkse Serie.
ISBN: 978-90-78689-17-1

Met dank aan: familie J.Koot-Beliën, Theo van der Kooij, Bart Tent, Kees Hoogenraad, familie A.van der Heijden

Inhoudsopgave

Voorwoord 4

Geschiedenis in vogelvlucht 6

Na de Tweede Wereldoorlog 14

Landschapsarchitect Jelle Bennema: Fascinerende enclave in verstedelijkt gebied 17

Kappen van bomen 19

Archeologisch onderzoek naar Huys ter Nieuburch 23

Strandwalfestival 27

Herinneringen aan het Rijswijkse Bos 28

Voorwoord

Het Rijswijkse Bos is voor veel inwoners een geliefde plek. Ze komen er om te wandelen, uit te rusten, de hond uit te laten, te spelen, iemand te ontmoeten, na te denken of om van de natuur te genieten. Het is bovendien niet zomaar een bos, maar ook een levende herinnering aan het roemrijke verleden van dit deel van Rijswijk. Het gehele bos is een rijksmonument. Hoewel het bos onderdeel is van de Landgoederenzone, heeft het toch een eigen gezicht.
Het gemeentebestuur is er daarom veel aan gelegen om dit waardevolle bos voor de toekomst te bewaren. Ook volgende generaties moeten er kunnen spelen en wandelen.
In 2009 heeft het bos daarom een grondige onderhoudsbeurt ondergaan. Tegelijkertijd is het middenveld rondom de Naald opnieuw ingericht. Vooruitlopend op deze werkzaamheden is uitgebreid archeologisch onderzoek uitgevoerd met een bijzondere uitkomst.
Het gemeentebestuur is trots op dit project en wil de resultaten aan zoveel mogelijk mensen laten zien. Daarom is dit portret van het Rijswijkse Bos samengesteld.

Het gemeentebestuur
Twee wethouders waren nauw betrokken bij het concretiseren en uitvoeren van die plannen: Wouter van Putten was van 2006 - 2010 verantwoordelijk voor onder meer het groen in Rijswijk en Jos Bolte ging in die periode over de archeologie en monumentenzorg.

Wouter van Putten:
“Als ‘groene’ wethouder vond ik het spannend om in Rijswijk zoveel mogelijk bomen te planten en te behouden. Toch moest er in het Rijswijkse Bos fors worden ingegrepen om het bos meer levenskansen te geven. Als je er nu doorheen loopt, kan je zien dat dat geslaagd is. Het is een cultuurbos waarvan veel mensen gebruik maken. Dan moet je als gemeentebestuur zorgen dat het daarvoor bruikbaar is en blijft. We hebben bij de bevolking nauwelijks weerstand ondervonden toen we de plannen voor de herinrichting en het onderhoud bekend maakten en met de uitvoering begonnen. We hebben dan ook veel gecommuniceerd en de inwoners al in een vroeg stadium laten meedenken.

Ik vind de sfeer in het bosgedeelte heel bijzonder. Als je langs de stammen recht omhoog kijkt, waan je je in een kathedraal. Ik hoop dat het Rijswijkse Bos een vitaal bos wordt en blijft.”

Jos Bolte:
“Ik vind het heel bijzonder dat de fundamenten van het oude paleis in zo’n goede staat zijn teruggevonden. We weten nu steeds meer over hoe de situatie hier in het verleden is geweest. Dat voegt iets wezenlijks toe aan het verhaal van Rijswijk. We zijn in Rijswijk al jaren bezig om de geschiedenis zichtbaar te maken, zodat het verleden meer gaat leven.
Steeds meer mensen zijn geïnteresseerd in hun eigen woonomgeving en de geschiedenis daarvan. Kijk naar de populariteit van de Open Monumentendag en de toenemende interesse in archeologie. Als gemeente leveren we graag een bijdrage aan het zichtbaar maken van het verleden.”

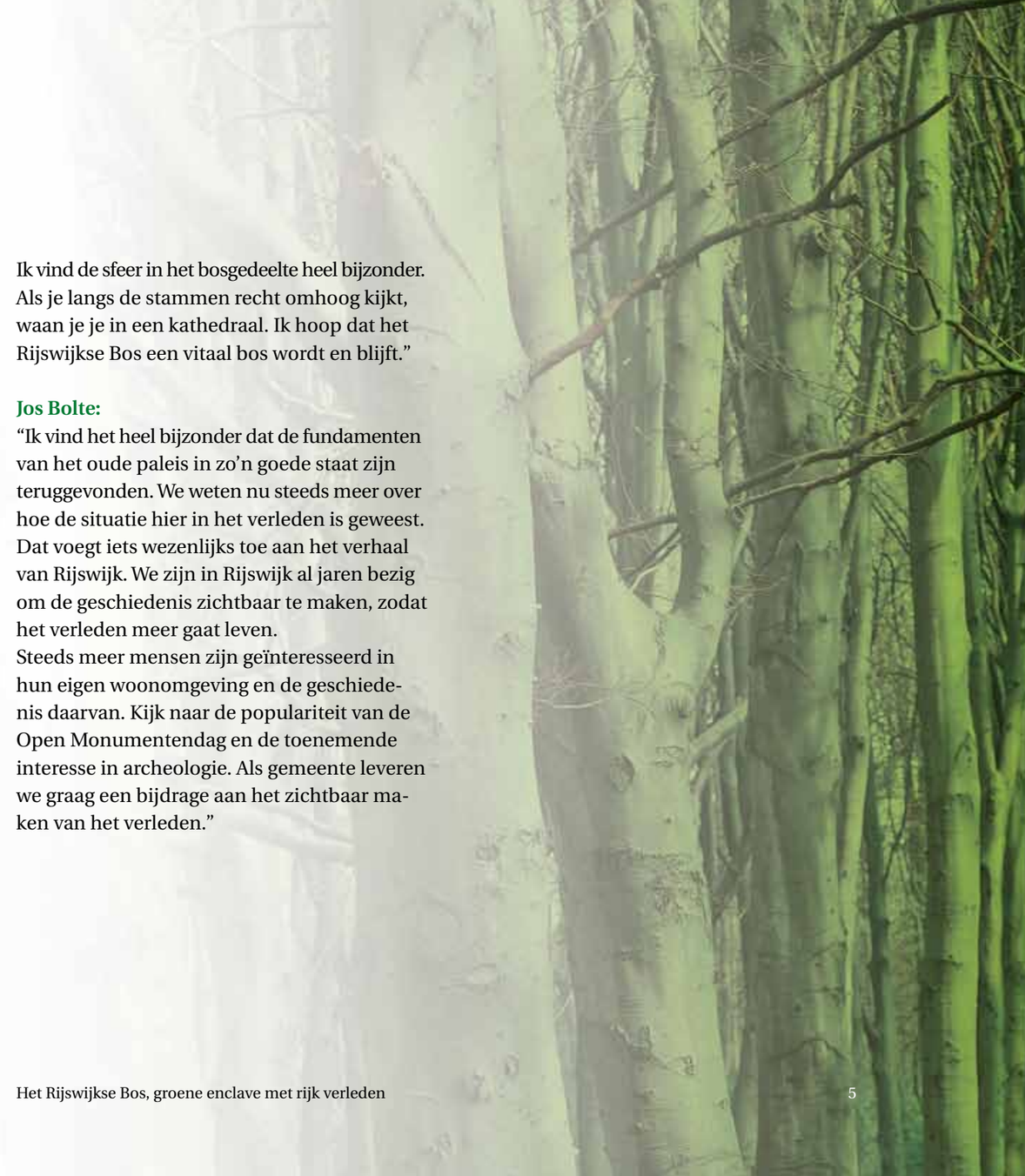

Geschiedenis in vogelvlucht

Het Rijswijkse Bos ligt op een strandwal die rond 3800 voor Christus is ontstaan. In die tijd lag de kustlijn van Nederland ongeveer op de plek waar Ypenburg nu ligt. Door geregeld voorkomende zeespiegelstijgingen en -dalingen verschoof de kustlijn steeds meer in westelijke richting, waardoor strandwallen met duinen ontstonden. Op de zijkanten en de lagere delen van de strandwal groeide een veenlaag, waarop later een kleilaag werd afgezet.
Al in de Romeinse tijd woonden hier mensen. Daarvan getuigen bijvoorbeeld verkavelingsgreppels die hier gevonden zijn. Vanaf de late middeleeuwen ontgonnen boeren de natte gedeelten van de strandwal door sloten en afwateringskanalen te graven. Later ontstond een kleine dorpsgemeenschap rondom de kerk in wat nu de Herenstraat is. De Herenstraat liep over in de Brede Weg, later Zandweg genaamd. We kennen hem nu als Van Vredenburchweg. Langs deze weg lieten adellijke lieden kastelen en later buitenplaatsen bouwen. De huizen Te Blothinge, De Burch en Te Werve zijn daar voorbeelden van.
Het Huys ter Nieuburch duikt in 1602 voor het eerst in de archieven op. Het was toen een hofstede en werd door baljuw Jacob de Witte verkocht aan de Rotterdamse burgemeester Barthoudt van Vlooswijck. De hofstede heeft zijn naam te danken aan de tegenovergelegen buitenplaats De Burch, de oude burcht.
Het gebouw werd nog een paar keer verkocht om uiteindelijk in 1630 in het bezit te komen van prins Frederik Hendrik. Deze liet de

A.j. van der Croos, olieverf op hout, circa 1645 - 1655

Coll. Museum Rijswijk

hofstede afbreken, kocht er nog eens 24 morgen (circa 19 hectare) land bij en liet daar het paleis Huys ter Nieuburch op bouwen. Het bijbehorende land liep van de Van Vredenburchweg tot aan de huidige Sir Winston Churchilllaan. De tuin werd uitgebreid tot ongeveer waar nu de Idenburglaan ligt. De centrale as door de tuin liep vanaf de tegenwoordige ingang bij de Van Vredenburchweg tot het einde van de tuin en was gericht op de Nieuwe Kerk in Delft waar Willem van Oranje begraven ligt. De as verdeelde de tuin in twee helften die elkaars spiegelbeeld waren. Het huis zelf was een Hollands classicistisch gebouw en was een van de eerste paleizen waar de zijvleugels in de lengte van het hoofdgebouw werden gebouwd en niet haaks hierop, zoals gebruikelijk was. Door deze bouw-

wijze ontstond een imposante voorgevel.
In die tijd lag in de tuin aan de zijde van de Van Vredenburchweg net als nu een stuk bos. Dit was geplant in opdracht van Frederik Hendrik. In de uitgave 'Ter Nieuwburg en de Vrede van Rijswijk' uit de Rijswijkse Historische Reeks staat de volgende beschrijving:
'Het terrein aan weerszijden van de oprijlaan tussen het paleis en de Zandweg was ingericht als bos en opgedeeld in symmetrische vlakken. Aan het eind van het bos bevond zich een ommuurd voorplein, dat door een poort kon worden betreden. Aan weerszijden van de poort bevonden zich dienstgebouwen. Na het voorplein volgde een verhoogd terras, dat door middel van een balustrade was afgescheiden van het voorplein. Bezoekers die per koets arriveerden moesten op het voorplein uitstappen, alvorens het verhoogde terras te kunnen betreden. (...) Aan weerszijden van het voorplein lagen door stenen muren omsloten tuincomplexen, die evenals het bos waren opgedeeld in symmetrische vlakken.
Achter het huis lag de eigenlijke tuin, de zogenaamde formele tuin. Deze was opgedeeld in drie achter elkaar gelegen vierkanten, die in het verlengde van het paleis lagen en ook weer onderverdeeld waren. Op de vier hoeken van de tuin bevonden zich rechthoekige vijvers. Het ongeveer 600 meter lange en 270 meter brede landgoed werd omsloten door een gracht, die het breedst was aan de zijde van de tegenwoordige Burgemeester Elsenlaan (circa 17 meter) en het smalst aan de zijde van de Huys de Wervelaan (circa 10 meter).'

Aan de kant van de Burgemeester Elsenlaan stond een watertoren die ook als duiventoren in gebruik was. Hiervan zijn bij een opgraving in 1995 resten gevonden. De watertoren, die wordt beschouwd als de oudste in Nederland, was nodig om de verschillende fonteinen in de tuinen van voldoende waterdruk te voorzien.

Frederik Hendrik liet het paleis na aan zijn echtgenote Amalia van Solms. Na haar dood in 1675 stond het meestentijds leeg. Hierna verwisselde het paleis geregeld van eigenaar en werd het enige tijd verhuurd.

Een hoogtepunt in de geschiedenis van het paleis is de Vrede van Rijswijk die in 1697 een einde maakte aan de Negenjarige oorlog tussen het Duitse Heilige Roomse Rijk, Engeland, Denemarken, Zweden, het

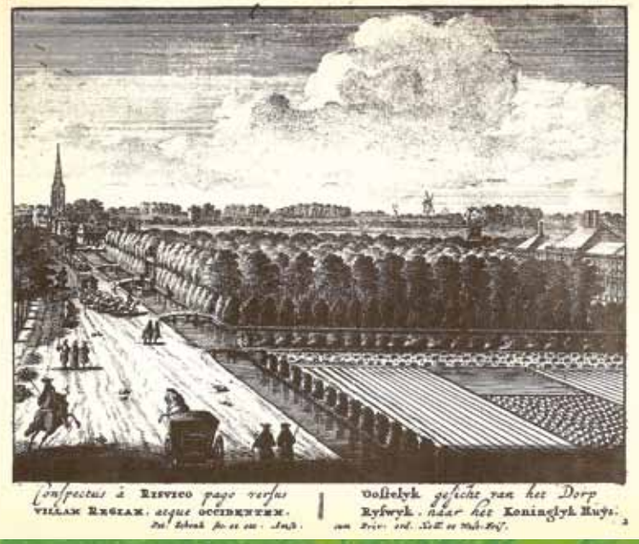

Gravure van P. Schenck, 1697

Bij een paleis horen tuinen en ook een bos. Uit archieven blijkt om welke bomen het ging. Al in 1630, na de sloop van een oude boerderij, die plaats moest maken voor het nieuwe paleis, is begonnen met het aanplanten van bomen en niet zo weinig ook: 726 lindebomen. Maar ook de jaren daarop worden er nog vele bomen gekocht. In 1631 eerst 149 linden; maar in februari 1631 niet minder dan 1857 linden en nog een keer 108; in mei 1631 158 linden; in juni 249 linden. Zo levert een zekere Arent Pieters Bogaertman in maart 1633 61 lindebomen en in dezelfde maand Job Smal 43 lindebomen. Bij elkaar dus zo'n 3250 linden. Om de een of andere reden komen daar in 1640 nog eens 640 iepen bij en in 1641 niet minder dan 1700 iepen. Al de iepen worden gekocht van Willem van der Stoop.

Theeschenkerij in het Rijswijkse Bos bij de ingang aan de Van Vredenburchweg. V.l.n.r. eigenaar S.J. Schouten met vrouw, kelner Van Bemmel en J. Witting

hertogdom Savoie, Spanje en de Republiek der Verenigde Nederlanden enerzijds en Frankrijk anderzijds.

In 1791 liet stadhouder Willem V het vervallen hoofdgebouw slopen; de zijpaviljoens waren enkele jaren eerder al afgebroken.
Op de plaats van het paleis en de tuin liet hij een bos planten en een gedenknaald oprichten ter herinnering aan de Vrede van Rijswijk.

Dit hek is in 1944 in beslag genomen door de Duitsers en vermoedelijk omgesmolten. De foto is gemaakt rondom 1900.

De Naald is opgetrokken uit materiaal van het gesloopte gebouw.
In 1832 werd het geheel van tuinen en bos verhuurd aan de buurman, de eigenaar van Te Werve, Jhr. M.B.H.W Gevers van Spaland. Deze maakte er een 'Engelse' tuin van. Het Park Nieuwburg werd toen open gesteld voor het publiek: "Haagse families [plachten] naar de Naald te Rijswijk als eene plaats van uitspanning te gaan."
De boswachter, die in een huis bij de oprijlaan woonde, verdiende er ook een centje bij, want hij leverde thee, room en andere lekkernijen. Ook was er een schommel.

De bekende negentiende-eeuwse wandelaar en predikant/journalist Jacobus Craandijk doet in 1888 verslag van een wandeling vanaf het Rijswijkse stationnetje aan de Zandweg (Van Vredenburchweg) naar Voorburg. Daarbij komt hij ook langs het Rijswijkse Bos:

" En zie hier het prachtige zwartgelakte ijzeren hek met vergulde letters en cijfers en het wapenschild er boven, in 1883 geplaatst aan den ingang van de beukenlaan, aan wier einde wij tusschen de bladerenkroonen een hooge, spitse obelisk ontwaren. Dit is het Hvys ter Nievwbvrgh, zoo als met blinkend gouden letteren op het hek staat te lezen. Een

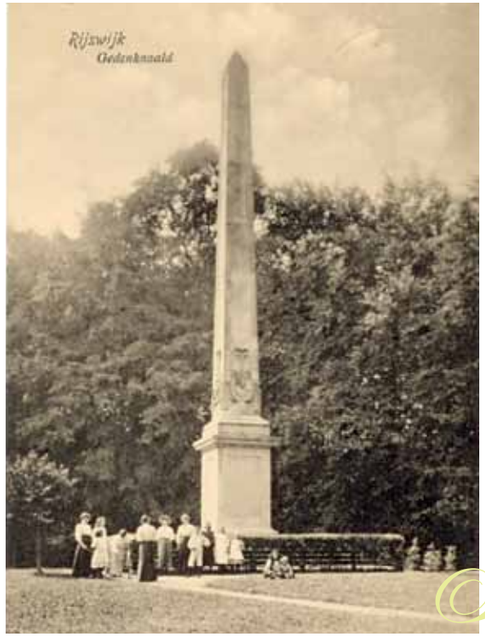

De Naald omstreeks 1920

enkele blik overtuigt ons, dat zorgvuldig de hand wordt gehouden aan dit historisch plekje gronds. 't Is er vrije wandeling. De bewoner van het nette huisje bij het hek moge toezigt houden op de plaats, hij wijst niemand terug. Wij treden de breede beukenlaan tusschen de rijsboschjes aan wederzij binnen en komen uit op een groot, rond plein, waar in het midden de slanke naald zich verheft."
Na enkele historische uitwijdingen over het Huis en de Vrede van Rijswijk schrijft Craandijk:
"Er is thans niets meer van over, dan een paar langwerpig vierkante vijvers. Maar de aanleg is nog deftig, al is het hout niet bijzonder oud en zwaar en al zijn de boschjes van elzen en esschen, die de ruimte tusschen de lanen innemen, geenszins door schoonheid opmerkelijk. Er is iets in die stijfheid en regelmatigheid, wat hier zoo goed op zijn plaats is. 't Is er groen en frisch, kalm en rustig. Daar is lommer en water. Ongehinderd kan men er ronddwalen en neerzitten en niet onvoldaan zal men scheiden van de plek, waaraan zich zulke herinneringen verbinden uit de dagen, toen de Republiek zoo snel in magt en aanzien wies en uit den tijd, toen zij zoo jammerlijk ten ondergang neigde."

In de jaren 1897 (tweede eeuwfeest Vrede van Rijswijk) en 1898 (bezoek van Wilhelmina aan Rijswijk) werd de Naald gerestaureerd en kreeg de omgeving een grote onderhouds-

beurt. Ook ging het park weer open. In 1908 werd een nieuwe boswachterswoning gebouwd.

De inrichting van de tuin werd in de loop der jaren aangepast aan de heersende stijlen uit die tijd. Veel oorspronkelijke elementen bleven behouden tot in 1876 de toenmalige eigenaar het zuidelijke deel van het landgoed verkocht. Dat was het deel vanaf de huidige Huys ter Nieuburchlaan tot aan de Idenburglaan. De nieuwe eigenaar liet twee vijvers dempen en veranderde het terrein in een tuinderij. Het gebied hield deze bestemming tot in het begin van de jaren vijftig de grond nodig was voor de stadsuitbreiding van Rijswijk. Er werden woningen en later een nieuw gemeentehuis gebouwd.

Het Rijswijkse Bos werd aan het eind van de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gebruikt als lanceerplaats voor V2-raketten. Die lanceerbasis is nog geen week in gebruik geweest, hoewel dat lang genoeg was om dood en verderf te zaaien. Op maandag 23 oktober 1944 gingen de eerste V2's de lucht in. Op vrijdag 27 oktober mislukte in de middag een lancering: de V2 kwam terecht in een weiland naast de gebouwen van het internaat van de Kruisvaarders van Sint Jan aan de Van Vredenburchweg (waar nu het Kruisvaarderspark ligt). Het ongeluk kostte dertien mensen het leven. Het hoofdgebouw van het internaat werd volledig verwoest. Door de explosie sprongen de ruiten van de kassen van de kwekerij van Bous de Jong die daar in de buurt lag. Ook in het anderhalve kilometer verderop gelegen dorp sneuvelden talloze ruiten. Een dag na het ongeluk stopten de Duitsers met het afvuren van V2's op deze plek.

Vandaag de dag zijn de twee vijvers, de oprijlaan, twee wallen en de gedenknaald de enige tastbare overblijfselen uit die periode.

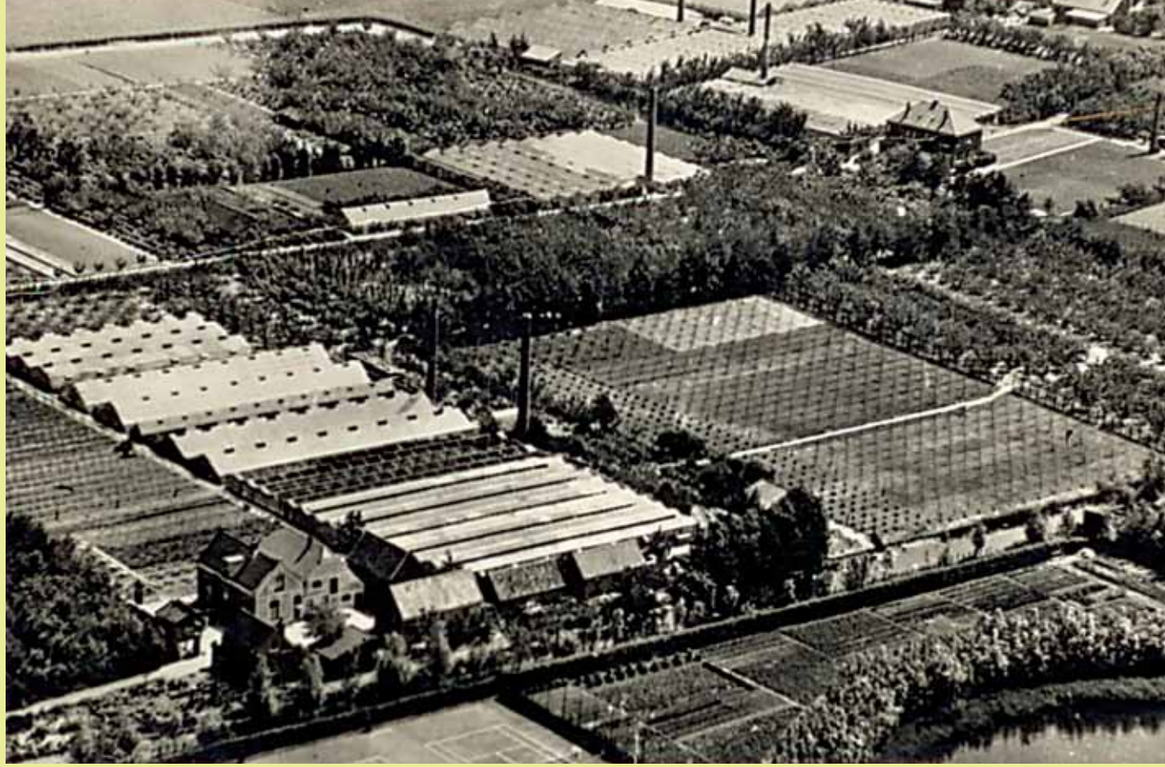

Detail van een foto uit 1953. Dit tuinbouwgebied ligt op het zuidelijke deel van het landgoed. Nu staan hier woningen.

Na de Tweede Wereldoorlog

Na de Tweede Wereldoorlog was het bos door kaalslag vrijwel geheel verdwenen. Inwoners van Rijswijk en Den Haag hadden tijdens de laatste oorlogswinter veel hout gekapt, waardoor het bos feitelijk een open vlakte was geworden. Zodra het mogelijk was, heeft

Staatsbosbeheer nieuwe bomen geplant. Dat waren vooral beuken, essen en eiken. Een doordacht ontwerp lag hier niet aan ten grondslag: het bos werd voor het grootste deel ingericht als een productiebos en niet als een park waardoor het meer zou hebben aangesloten op de rest van de Landgoederenzone.
De meningen hierover zijn verdeeld, maar vast staat wel dat hierdoor het Rijswijkse Bos nu een unieke positie inneemt. Wie (toen en nu) aan de zijde van de Van Vredenburchweg het bos ingaat, loopt eerst door een beukenbos. Aan de kant van Burgemeester Elsenlaan ligt langs de gehele vijver een strook gemengd essenbos. Het beukenbos ligt over de breedte van het bos (minus de strook gemengde essen) tot aan het begin van het grote grasveld. Daar ligt aan de rechterkant een gemengd haagbeukenbos met daarnaast een stukje eikenbos. Op beide hoeken van het bos aan de kant van de Huys de Nieuburchlaan ligt gemengd essenbos en tussen de twee vijvers een beukenbos. Andere bomen en struiken die er groeien, zijn onder meer de vlier, hulst en meidoorn.

Onderhoud

In de loop der jaren is kleinschalig onderhoud aan het bos uitgevoerd, maar grote ingrepen bleven uit. De twee vijvers in het bos groeiden

langzaam maar zeker dicht; hun locatie was alleen nog herkenbaar aan de afwijkende begroeiing ten opzichte van de rest van het bos. Staatsbosbeheer heeft in de jaren negentig van de vorige eeuw het bos verkocht aan de gemeente Rijswijk, die vanaf dat moment hiervoor verantwoordelijk is.
Rond 1995 ontstond het plan voor een onderhoudsbeurt van het bos. De bomen waren nog niet aan het eind van hun levensduur, maar stonden te dicht op elkaar. Daardoor hadden ze te weinig ruimte voor hun wortels. Ook kon hun kroon, de takken met bladeren, zich niet goed ontwikkelen. Omdat de bomen te weinig ruimte hadden, konden ze snel aftakelen. Ze liepen ook grote risico's bij een storm. Door hun krappe standplaats wortelden ze ondiep en hadden ze niet genoeg bescherming tegen harde wind. Bij een flinke storm zouden veel bomen het loodje kunnen leggen en bovendien kwam de veiligheid van bezoekers in het geding.

Inspraak

De gemeente gaf het bureau Deltavormgroep uit Utrecht de opdracht een herinrichtingsplan voor het Rijswijkse Bos te ontwerpen. De inwoners van Rijswijk kregen de gelegenheid hier een bijdrage aan te leveren. Tijdens een druk bezochte informatieavond in de

schouwburg in mei 2006 konden zij hun wensen en ideeën kwijt over het bos. Ook hadden zij de mogelijkheid om via de website van de gemeente te reageren. Uit het merendeel van de reacties bleek dat het karakter van het bos moest worden gehandhaafd en dat er begrip bestond voor een grootschalige onderhoudbeurt.

Flora- en faunaonderzoek
Een onafhankelijk bureau heeft een flora- en faunaonderzoek in het bos uitgevoerd. Daaruit bleek dat er geen aparte of bedreigde dieren en planten in het bos voorkomen. Waargenomen vogels zijn onder meer vinken, kraaien, gaaien, mezen, tjiftjaffen, merels, zanglijsters, roodborstjes, heggenmussen, winterkoninkjes, spechten, duiven, reigers, eenden en halsbandparkieten. Ook wonen er dwergvleermuizen en diverse soorten amfibieën, insecten, libellen en dagvlinders.
In de hele Landgoederenzone is in dezelfde tijd een vleermuizenonderzoek gehouden. De uitkomst daarvan was dat vleermuizen voedsel zoeken in het Rijswijkse bos en er beperkt nestelen. Niets stond een onderhoudsbeurt in de weg.

Landschapsarchitect Jelle Bennema

Fascinerende enclave in verstedelijkt gebied

Jelle Bennema is landschapsarchitect bij het bureau Deltavormgroep in Utrecht. Hij bedacht het inrichtingsplan voor het Rijswijkse Bos.

"Ik vind het een fascinerend gebied. Als je door het bos loopt, ervaar je een echt stammenwoud. Een soort bos dat je eerder op de Veluwe zou verwachten dan in de bebouwde kom. Maar dan wel op pocketformaat. Toch is het groot genoeg om de illusie van een echt bos te wekken. Tijdens de informatiebijeenkomst in 2006 bleek dat veel mensen erg aan het bos in deze vorm zijn gehecht.
Er zijn ook andere aspecten belangrijk voor het gebied. Op oude landkaarten zie je de huidige Landgoederenzone als een soort lint door het landschap lopen. Het was een voorbode van de verstedelijking. Nu is de situatie omgedraaid en is deze zone een groene enclave in een verstedelijkt gebied. Dit maakt dat we zorgvuldig met dit gebied moeten omgaan. Vanuit deze fascinatie hebben we bij het begin van het ontwerpproces veel aandacht besteed aan het vastleggen van de ambitie voor het ontwerp van het bosgebied. Veel steden en dorpen hebben een kenmerkend 'iets'. Dat kan een gebouw zijn of wat anders, maar het is in ieder geval iets dat een soort beeldmerk van die plaats is. Het Rijswijkse Bos heeft de potentie om dat voor Rijswijk te zijn, vooral door de Naald. Het zou de entree naar de

De Naald neemt een prominente plek in op het centrale veld in het Rijswijkse Bos. Op de voorgrond een deel van de stenen band die de contouren van het paleis weergeeft.

Landgoederenzone kunnen zijn. Maar die potentie werd niet waargemaakt door de inrichting van het gebied.
Aan de hand van deze ambitie is het ontwerp verder uitgewerkt. Een belangrijk thema daarbij was de verbinding tussen het bos en de stad. Het bos en de Naald lagen enigszins verscholen ten opzichte van de omliggende woonbebouwing. Door de oude as van het park dat hier vroeger lag weer door te trekken tot aan de Huys ter Nieuburchlaan is de Naald weer zichtbaar en vormt het bos een entree voor de hele Landgoederenzone.
In ons ontwerp hebben we daarnaast een duidelijker onderscheid tussen het bos en het parkdeel rondom de Naald gecreëerd. Er is nu een mooi contrast tussen die twee delen. Het veld was eerst rommelig met heggetjes in het midden. Die moesten de contouren van het paleis Ter Nieuburch verbeelden, maar dat was eigenlijk heel onduidelijk en niet veel mensen wisten het. Nu is er grond afgegraven, waardoor de Naald meer op een verhoging staat. De vorm van het paleis is met een stenen band gemarkeerd en een paar grote stenen platen met een inscriptie vertellen over de geschiedenis van de plek. Het gebied is opener en is een kloppend hart van het bos geworden. Er is een nieuwe ruimtelijke verhouding ontstaan. Het is een uitstekende plek voor allerlei festiviteiten zoals het Strandwalfestival.
In het bosgedeelte ben ik vooral blij dat we de vijver in het bosdeel hebben kunnen uitgraven. Tijdens de informatiebijeenkomst bleek dat die verankerd lag in het collectieve geheugen van de bezoekers; bijna iedereen had herinneringen aan de oude vijver. Daarnaast is het natuurlijk goed dat het achterstallig onderhoud aan de bomen is uitgevoerd. Een prachtig gezicht zoals dat met de paarden is gebeurd. Het bos ziet er nu weer goed uit en zal zich ook in ecologisch opzicht positief kunnen ontwikkelen.
Al met al ben ik erg tevreden met hoe het geheel er nu uitziet. We hebben de geschiedenis zichtbaar kunnen maken en een eigentijdse betekenis gegeven. Het gebied rond de Naald is weer een echt onderdeel van Rijswijk geworden. Het Strandwalfestival op deze plek is daarvan het levende bewijs.”

Kappen van bomen

In mei 2009 begon het onderhoud van het Rijswijkse Bos met het blessen van de bomen: de bomen die later in het jaar konden worden gekapt, kregen een merkteken. Een extern deskundig bureau onderzocht welke bomen konden worden gerooid. Er moesten tussen de vijf- en zeshonderd bomen verdwijnen. Het bos telt in totaal zo’n vijfduizend bomen. De deskundigen hebben hierbij gelet op:

- de positie van de boom: hoe staat deze ten opzichte van andere bomen;
- de gezondheid van de boom;
- de omvang van de kroon van de boom;
- de conditie van de boom: deze moet naar verwachting nog minstens tien jaar in leven blijven;
- nesten van vogels en andere dieren.

Daarna hebben ecologen dit onderzoek over gedaan, waarbij zij extra letten op de aanwezigheid van nesten en van vleermuizen.
Zo hebben sommige bomen reigernesten in hun kroon die zomer en winter bewoond zijn. Die bomen moesten dus blijven staan.
Aan het kappen van de bomen werden enkele voorwaarden gesteld. Zo moest dit na het broedseizoen gebeuren en in een droge periode, om de schade aan de bodem zoveel mogelijk te beperken.
Eind september nam een andere groep vaklieden bezit van het bos. Dat waren de mannen die de bomen kwamen rooien. Gedurende enkele weken waren zij elke dag - ook in de weekends - in het bos bezig met het omzagen en kappen van de bomen. Bij een aantal bomen

werden alleen de top en de takken weggehaald. Die bomen gaan dood en bieden dan een onderkomen aan tal van dieren en planten, zoals insecten en mossen.
De gekapte bomen werden voor een deel door paarden uit het bos gesleept. Paarden veroorzaken minder schade dan machines aan de kwetsbare en vochtige bodemstructuur van het bos.

De dunning van het Rijswijkse Bos maakt het bos niet alleen sterker, maar geeft ook andere plantensoorten kansen. Normaal gesproken bestaat een bos uit vier lagen: bomen, struiken, kruiden en mossen en paddenstoelen. In het Rijswijkse Bos groeide er niet veel onder de bomen. Door het rooien zijn open plekken ontstaan, waardoor het zonlicht de bodem kan bereiken. In het vroege voorjaar werd meteen al zichtbaar dat er meer groeide onder de bomen. Bosanemonen, speenkruid, klein hoefblad en andere planten schoten de grond uit. Zelfs zaden zijn ontkiemd die al jaren in de bosbodem lagen te wachten, zijn ontkiemd.

Nadat de houthakkers uit het bos waren verdwenen, trad een andere groep vaklieden aan die het terrein rondom de Naald op de schop nam. Het veld werd afgegraven en er werd een promenade rondom aangelegd met stenen banden aan de zijkanten. Zo is een strak veld ontstaan waarop de Naald een prominente plek inneemt.
Het Huys ter Nieuburch is weer zichtbaar, nu door stenen banden die de contouren van het paleis aangeven. Ze liggen exact op dezelf-

de plek waar vroeger het paleis stond. Dat is mogelijk geworden door het archeologische onderzoek dat in het najaar van 2009 werd uitgevoerd. Zes gedenkplaten aan weerszijden van het veld vertellen over de geschiedenis van het Huys ter Nieuburch. De platen zijn in China vervaardigd: de teksten en tekeningen zijn handmatig aangebracht.

Archeologisch onderzoek naar Huys ter Nieuburch

Al lang voordat de eerste schop de grond ging, trokken de gemeentearcheologen naar het Rijswijkse Bos om daar onderzoek te verrichten. Met behulp van een grondradar voerden ze eerst een minutieus bodemonderzoek uit. Uit de radarbeelden konden ze aflezen waar resten van puin aanwezig waren of waar de bodem vroeger verstoord was.

“Op het veld rondom de Naald stonden heggen die de vorm van het paleis moesten weergeven. We wisten alleen niet zeker of ze op de goede plek stonden, omdat ze waren geplant op basis van oude gravures. Met het radaronderzoek konden we uitzoeken waar het paleis echt heeft gelegen. Dit is trouwens de eerste keer dat in Nederland archeologisch onderzoek naar een paleis van het huis van Oranje is gedaan”, aldus Hans Koot, gemeentelijk archeoloog.
Eerder is wel archeologisch onderzoek gedaan naar de tuinen van het paleis Het Loo bij Apeldoorn. De reconstructie van de paleistuinen uit de zeventiende eeuw van Het Loo is tot stand gekomen door archiefonderzoek in combinatie met archeologisch onderzoek.

Gemeentearcheoloog Hans Koot bij de fundamenten van het Huys ter Nieuburch.

Het radaronderzoek werd voorafgegaan door een bureauonderzoek waarbij werd gekeken naar vondsten uit het verleden en naar publicaties.
“Het archeologisch onderzoek was nodig, omdat we nu voor het eerst konden nagaan of er resten van het paleis in de bodem bewaard zijn gebleven. Bovendien had de landschapsarchitect informatie over de exacte locatie van het paleis nodig, zodat hij contouren daarvan bovengronds zichtbaar kon maken. En we wilden nagaan of de archeologische resten niet zouden worden aangetast door de werkzaamheden in het bos. Het bos is een rijksmonument. Het algemene beleid is dan dat er alleen een archeologisch onderzoek wordt gehouden als dat echt nodig is. Ook is het beleid dat je de vondst ter plekke onderzoekt en dus niet opgraaft en meeneemt. Zo kan je de resten goed behouden”, aldus Hans Koot. Voorafgaand aan het bureau- en radaronderzoek sprak Hans Koot over de verwachtingen die hij en zijn collega’s hierover koesterden.
“Uit bureauonderzoek leer je wat er al bekend is en kan je je vraagstelling bepalen voor het veldonderzoek. Dat is belangrijk, want je gaat niet lukraak graven. De grote blikvanger in het gebied is het Huys ter Nieuburch.
Het paleis heeft een voorganger gehad, maar daarvan weten we bijna niets. Alleen maar dat het een buitenplaats met allure was. Dat verhaal zit verstopt in de grond. De geschiedenis van het gebied gaat echter veel verder.
We kunnen sporen verwachten uit de Romeinse tijd en met wat geluk zelfs uit de steentijd. In het verkennend onderzoek kijken we naar de bodemlaag waarin de resten van de paleisperiode liggen Oudere resten zoals die uit de Steentijd liggen veel dieper en

alle foto’s op deze pagina’s.
Op slechts vijftig centimeter diepte hebben Hans Koot en zijn collega’s fundamenten van het Huys ter Nieuburch gevonden.

worden niet door de herinrichting van het bos aangetast. We verwachten daar sporen te vinden van de tuin van het Huys ter Nieuburch.
We weten niet zo gek veel van wat daar in stond en ook niet van het ondergrondse watersysteem. Er waren vijvers en fonteinen.
Voor de waterhuishouding was een systeem van buizen en andere voorzieningen nodig. Daar willen we meer over weten. Verder verwachten we sporen uit de late middeleeuwen - van de twaalfde tot de zestiende eeuw - te vinden. En op een dieper niveau, als we zo’n drie meter de grond ingaan, zouden we sporen uit de prehistorie kunnen vinden. Het zand van de strandwal ligt zo hoog dat er hier toen mensen kunnen hebben gewoond. Je kunt bijvoorbeeld stukjes houtskool, bot of splinters vuursteen verwachten.”

Het radaronderzoek leverde inderdaad beelden van de fundering van het oude paleis op. Op basis van die beelden begonnen Hans Koot en collega’s in het najaar van 2009 met onderzoek op het middenveld. Zij werkten in vier opgravingsputten, waar zij funderingen van het paleis vonden. Dat was onverwacht. De grondradarbeelden gaven wel allerlei verstoringen van de bodem te zien en de contouren van het paleis en gedempte sloten. De funderingen waren niet overal zichtbaar. De restanten lagen erg ondiep, maar zo’n vijftig centimeter onder de grond.
Hans Koot was na afloop erg tevreden.
“We weten nu de exacte locatie van het paleis, zodat we het kunnen plaatsen in de omgeving. Al het gevonden materiaal gaan we in de komende maanden onderzoeken, we ver-

wachten daar eind 2010 conclusies van te kunnen vermelden. We hebben bijvoorbeeld een beerput met riool gevonden. De inhoud daarvan gaan we analyseren. Je kunt daar bijvoorbeeld uit opmaken wat ze aten en daar weer uit concluderen in welke mate van welstand ze leefden. Van het bouwkundig materiaal dat we hebben gevonden, gaat een deel naar gespecialiseerde onderzoekers. Zij kijken naar onder meer botjes, zaden en pitten. Dat levert informatie op over de bewoners die hun afval in de beerput stortten. Wat aten zij? Hoe was hun welstand? Wanneer werd de beerput gebruikt? Maakten de hoofdbewoners gebruik van de beerput of juist het personeel? Bij de eersten stond immers ander voedsel en gebruiksgoed op tafel dan bij het personeel. Een ding is al wel opgevallen: het gevonden materiaal behoorde niet tot het meest luxueuze goed als porseleinen borden wat je in een paleis zou verwachten."

De opgegraven muren konden niet permanent zichtbaar blijven.
"Dat is aan de ene kant een goede zaak, want zo blijven de vondsten goed bewaard en kunnen latere archeologen met nieuwere methodes de zaak nog beter onderzoeken. Aan de andere kant zou ik graag het hele veld opengooien om te kijken wat er nog meer onder de grond zit", verzucht Hans Koot. De archeologen zullen te zijner tijd hun bevindingen publiceren in een wetenschappelijk rapport.

Strandwalfestival

In 2009 is voor het eerst het Strandwalfestival in Rijswijk gehouden. Dit is een festival waarin de rijke kunst, cultuur en historie van Rijswijk tot uiting komen. Dit gezichtsbepalende, jaarlijks terugkerende festival wordt voor en met Rijswijkers georganiseerd langs de Van Vredenburchweg tot aan het oude centrum.

Herinneringen aan het Rijswijkse Bos

Veel inwoners van Rijswijk hebben goede herinneringen aan het Rijswijkse Bos. Henri ter Hall (theatermaker en gemeenteraadslid van Rijswijk) publiceerde bijvoorbeeld op 28 oktober 1930 in de 'Officieële Rijswijksche Courant' de volgende tekst:
'G.R. Kuys, geboren 16 Febr. 1862, te Rijswijk, zoon van J.F.Kuys en kleinzoon van G.B. Kuys. - Wij laten nu G.R. Kuys zelf aan het woord.

"Grootvader Kuys was in de Regeeringsjaren van Koning Willem I (regeerde van 1813 tot 1840, red.) als domein-opzichter woonachtig bij Huize Nieuwburg - meer bekend onder den naam "Den Naald". Grootvader genoot daar de vrije jacht en visscherij en nog een kleine vergoeding - ook vrije woning in een klein huisje bij den ingang van het landgoed. In de huisje mocht grootvader "gelagen zetten".

In die dagen kwam koning Willem I met zijn dochtertje Prinses Marianne, getrouw om de veertien dagen grootvader bezoeken.

De koning wandelde dan van het Noordeinde naar "den Naald'. Altijd wandelde deze Vorstelijke bezoeker door het Laantje (nu Hofrustlaan) en het Achterslop, wat nu School- en Torenstraat heet.
- Z.M. dronk dan een kop chocolade, door grootmoeder bereid en het Prinsesje pofte aardappelen in de heete asch, en zo gebruikten koning en dochter hun twaalf uurtje. Vader, toen nog een kleine jongen kreeg dan altijd van den koning een zakje ulevelletjes. Dit was ook al traditie geworden. Ongeveer 1 uur, dus na verblijf van ruim een uur, wandelde de hooge bezoeker weer naar het Noordeinde... Zoo was het vroeger!

De buitenplaats "Nieuwburg" werd in 1830 verpacht aan den Heer Gevers, wonende op "Huys te Werve". Grootvader verhuisde toen naar café Witsenburg, wat van toen al genoemd werd "Kuys Witsenburg, Café en Logemeent." (Dit lag op de hoek van de Herenstraat en de Haagweg, red.).

Rijswijker Kees Hoogenraad groeide op in de Laan Hofrust. Hij stuurde de volgende herinneringen van voor en vlak na de Tweede Wereldoorlog in.

"Mijn grootmoeder schreef al in 1894 aan haar verloofde dat het zo heerlijk was om in de "Naald" te wandelen, als ze op Rijswijk was. Ik herinner mij dat als wij zondags gingen wandelen en bij de stenen brug kwamen, dat daar een 'Pindachinees' stond die riep "Kwatta, kwatta, vier repen een dubbeltje". Natuurlijk gingen die repen onze neus voorbij, want vader kocht niet op zondag. We liepen

dan over de brug door het grote ingangshek door de prachtige oprijlaan met veel dikke beukenbomen van wel meer dan honderd jaar oud, in de richting van de Naald. Links naast de ingang was een cafeetje met tapvergunning. De baas mocht daar 'gelagen zetten'. Kwamen we bij de Naald aan, dan was er zomers op zondagmiddag veelal zang op het open veld van een evangelisatie of van het Leger des Heils. Een draagbaar orgeltje begeleidde het gezang. Wij bleven natuurlijk even luisteren.
Vader vertelde van de Vrede van Rijswijk en waarom de Naald een gedenkteken was. Hij vertaalde voor ons het Latijnse opschrift.

Als jongens bouwden we met vriendjes hutten in het bos, zochten vogelnestjes en speelden bij de ronde vijver (die nu weer is uitgegraven, red.). De ronde vijver was ondiep en had een zanderige grond. Zeer geschikt om pootje te baden in de zomer of met een bootje te spelen dat we maakten van een rietblad.
In de bomen - speciaal de beukenbomen die een gladde bast hadden- zagen we veelal inscripties van initialen en een uitgesneden hartje met een pijl erdoor met de letters van de geliefden erbij gegraveerd.

's Winters kon er druk geschaatst worden op het 'Balkengat' op de Prinsenvijvers. Het was dé ijsbaan van Rijswijk, even buiten het dorp. Er was dan een gezellige drukte met een koek-en-zopie en een baanveger. 'Denk om de baanveger', riep hij dan en hij kreeg vaak een fooitje.
Vanaf het 'Balkengat' was een verbindingssloot naar de Prinsenvijvers. Nu is deze sloot gedempt. Menige jongen is daar door het ijs gezakt, mijn broer Henk en ikzelf ook. Vader maakte sneeuwfoto's en met zijn allen rolden we sneeuwballen.
Aan de zuidkant van de vijvers was een moestuinmuur (huidige Huys te Wervelaan, red.) en daarachter een brede sloot, die ons via de polder naar 'De Put' leidde. Die was maar zelden bevroren, omdat hij zo diep is. Slechts een enkele keer heb ik er kunnen schaatsen. In 1957 kon er volop van de ijspret worden genoten.
Aan het einde van het 'Balkengat' lagen de bomen van de firma Visbach in het water. De heer Visbach liet zijn bomen vanaf de houtzagerij aan het Jaagpad vervoeren door de Vliet, de Thierenskade, de Wilgenkade, de Rembrandtkade en vervolgens langs de Zandweg door de Rijswijksche Vaart naar

het Balkengat. Daar lagen de bomen dan wel meer dan een jaar in het water. Na goed doorwaterd te zijn, gingen de bomen terug en werden na gezaagd te zijn, gedroogd in de open houten loodsen op de werf. De firma Visbach verkocht ‘goed doorwaterd droog hout, zoals eiken, beuken en palissander voor de meubelindustrie.”

Bart Tent stond voor dit boek graag een verhaal af dat hij al eerder publiceerde in het jaarboek 2003 van de Rijswijkse Historische Vereniging.

Karpers

De voorouders van een aantal karpers die nu in het Meer van te Werve zwemmen, zijn afkomstig uit de vijvers van het naastgelegen Rijswijkse Bos. Deze vissen zijn op zeker ogenblik verhuisd naar het landgoed.

De tuinen van het Huys ter Nieuburch (...) waren oorspronkelijk aanmerkelijk groter dan het Rijswijkse Bos nu is. De tuinen met daarin vier grote vijvers liepen van de Van Vredenburchweg tot aan de huidige Idenburglaan. In 1876 werd het zuidelijke deel ervan, inclusief twee vijvers, verkocht. De nieuwe eigenaar dempte de vijvers en verkavelde het gebied tot een aantal tuinderijen, waaronder die van de families Wubben en Hooymans. De andere twee vijvers bestaan nu nog steeds.

Aan de westkant van het Rijswijkse Bos kocht de familie Wijsman uit Loosduinen in 1898 een kavel grond. Samuël Wijsman begon er een bloemisterij, die uiteindelijk in 1958 moest wijken voor de bouw van het zwembad De Wervel. Nu staan er op die plaats herenhuizen. Na het graven van het Meer van Te Werve, ook wel De Put genaamd, in 1910, ontstond er in dit gebied een ingewikkelde waterhuishouding. Men had te maken met drie waterniveaus. Het hele gebied lag binnen de Plaspoelpolder en had dan ook zijn eigen waterpeil. De Rijswijkse Vaart diende als boezemwater en had het Delflandse peil. Het polderpeil lag ongeveer een halve meter lager dan het Delflandse peil.
Het Meer van Te Werve had een eigen peil. Het stond en staat namelijk niet in directe

Deze voetballende jongens poseerden aan het eind van de jaren twintig voor de fotograaf

verbinding met het buitenwater. Op het landgoed Te Werve is een kunstmatige heuvel die in oude koopcontracten de Kaagberg wordt genoemd. Deze heuvel was al aanwezig voordat het meer werd gegraven. Een kaagberg is een hoogte waarop het vee kan vluchten in geval van wateroverlast.
Het buitenpad op het landgoed, langs het meer aan de Generaal Spoorlaanzijde, lag op een dijkje van 50 cm hoogte. Toen later de wijk Te Werve West werd gebouwd, werd het hele gebied daar met ca 40 centimeter opgehoogd. Het buitenpad langs het meer wordt echter nog steeds aangeduid als ‘De Dijk’.
Langs het Rijswijkse Bos, het overgebleven deel van het grondgebied van het Huys ter Nieuburch, lopen grachten. De gracht langs de huidige Burgemeester Elsenlaan heette vroeger de Prinsenvijver, maar werd ook wel Balkengat genoemd, omdat de firma Visbach van de houtzaagmolen aan de Vliet hier zijn boomstammen had liggen. Aan het einde van het Balkengat was een dam in het water aangebracht, waardoor er aan weerszijden van deze dam een verschillend waterniveau ontstond. In de andere gracht lag vroeger ter hoogte van de ingang van het tennispark Klein te Werve, ook een dam.

In de jaren twintig pachtte Wijsman het water van het Rijswijkse Bos van Domeinen met de bedoeling om viswater in zijn bezit te krijgen. De pacht werd per periode van zes jaar afgesloten en betaald. Het contract stond op naam en mocht bij overlijden niet automatisch overgaan op erfgenamen. De familie

Wijsman en hun vrienden hebben daar prachtige visdagen beleefd, waarover ze nog met veel plezier kunnen vertellen.
Een bijzonder gezicht, sommige Rijswijkers herinneren zich dat nog, was de grote schuur waar de koppen van de gevangen snoeken als trofeeën waren bevestigd, De kieuwen werden iets uitgebogen en daardoorheen werden ze vastgespijkerd.
Op het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de familie Wijsman, zeer tegen hun zin, door de instanties verplicht een beroepsvisser toe te laten. Het was de Rijswijkse beroepsvisser Kastelein. Deze ging fuiken zetten in de Prinsenvijver en de andere vijvers. De familie Wijsman kreeg wel de helft van de vangst. Dat was vaak teveel om zelf op te eten, dus werd er flink uitgedeeld. Ook tijdens de hongerwinter van '44 - '45 heeft de familie veel vis gegeten. De paling werd gerookt en van de gevangen snoek werden kroketten gemaakt.
Na de oorlog werd een van de grote vijvers afgezet en zijn er karpers uitgezet. Toen de heer Wijsman in 1956 overleed, kwam er geen verlenging van de pacht, De vergunning kwam in handen van de Rijswijkse Hengelsportvereniging. De familie Wijsman was daar zo boos over, dat ze besloot 'hun' vis niet over te dragen aan de nieuwe concessiehouder.
Om de karpers te kunnen vangen, werden de vijvers afgedamd en leeggepompt. De gevangen vis werd overgebracht naar het Meer van Te Werve. Dat gebeurde met kruiwagens. Deze werden gevuld met nat gras, waar de karpers ingelegd werden.
Dit alles gaf de nodige spanning in het dorp. In café Holtkamp in de Torenstraat zaten op een gegeven ogenblik enkele leden van de visvereniging te borrelen, waarbij ze plannen beraamden om 's nachts de dammen door te steken. Een bezoeker luisterde de plannetjes van de wat luidruchtige 'samenzweerders' af en lichtte de familie Wijsman in. Daarop hebben leden van de familie Wijsman een aantal nachten wacht gelopen net zo lang tot de vijver geheel leeg was.
Het was een spannende tijd. Overal werd in het dorp heftig door voor- en tegenstanders gediscussieerd over de bestemming van de karpers. Maar de karpers verhuisden gewoon naar het Meer van Te Werve. Zij hadden geen notie van de commotie."

Theo van der Kooij (1930) heeft een grote verzameling foto's en ansichtkaarten van Rijswijk.

De ouders van Theo van der Kooij bezochten in de zomer van 1922 het Rijswijkse Bos. Vader Chris van der Kooij (1896 - 1954) en moeder Anna van der Kooij (1896 - 1986) zitten hier met hun dochters Annie (3-11-1921) en Stientje (28-8-1920).

"Ik kwam in 1947 in dienst bij de PTT; ik ging op de fiets telegrammen bestellen. Mijn moeder vertelde verhalen over de adressen waar ik was geweest en zo raakte ik geïnteresseerd in het verleden van Rijswijk", vertelt hij.
Hij kwam als kleine jongen vaak in het Rijswijkse Bos.
"Ik heb er leren schaatsen - wie niet? Vroeger liep er vanaf de uitgang bij de Van Vredenburchweg een laan schuin naar Don Bosco. Daar woonde toen de jonkheer Von Fisenne. Wij liepen tot aan het hek. Daar stond een bord met de tekst 'Bos niet betreden, hier liggen voetangels en klemmen'. Dan durfde je echt niet verder.
De hongerwinter herinner ik mij nog goed. Ik moest toen 15 worden. Mijn ouders en zusje hadden hongeroedeem en mijn oudste broer had arbeidsdienst in Drenthe. Ik ging hout halen in het Rijswijkse Bos. Dat bos was heel snel kaal. Ik heb wat lopen slepen met bomen. Er was nauwelijks te eten in die tijd, ik was er bijna niet meer geweest. Burgemeester Bogaard had later plannen om het Rijswijkse Bos te bebouwen, net als de Voordes. Hij heeft een aantal buitens laten slopen. De burgemeester had opdracht gekregen om van Rijswijk een nieuwe stad te maken. Gelukkig zijn veel van die plannen niet doorgegaan. En het bos was van Staatsbosbeheer, dat heeft bebouwing tegen gehouden."

Familie Koot

De heer en mevrouw Koot kwamen als kind vroeger vaak in het Rijswijkse Bos of de Naald, zoals het bos werd genoemd. In de zomer werd er volop gespeeld in het Rijswijk Bos en 's winters werd er door hen geschaatst op de Prinsenvijvers en het Balkengat. Mevrouw Koot ging geregeld met haar moeder mee, die een groentetuin had achter Café Van Ouds 't Nest aan de van Vredenburchweg. Op de plaats waar nu de kinderboerderij is, was vroeger een weiland. Daar gingen ze vliegeren en bloemen plukken zoals pinksterbloemen

en madeliefjes. Vanaf huize Den Burch liep een weg door het weiland naar de ingang van het Rijswijkse Bos en men kon doorlopen, zoals nu, naar de Naald. Daarachter begon het platteland.
In de laatste twee jaar van de oorlog was het Rijswijkse Bos afgesloten: er stond een Duitse wacht. Er werden namelijk V2's afgeschoten. In de hongerwinter is het Rijswijkse Bos gesloopt door de buurt en in de kachels verdwenen; de Duitse wacht was weg en de vaart van de Van Vredenburchweg en het Balkengat waren bevroren, zodat iedereen gemakkelijk bij de bomen kon komen.
De Burgemeester Elsenlaan stelde in die tijd niet veel voor. Het weggetje dat daar liep, heette het Bakkerslaantje en liep door tot aan de Van Vredenburchweg. Het was alleen geschikt voor voetgangers en fietsers. Ook stond daar nog een boerderij. Waar nu het benzinestation staat op de hoek Van Vredenburchweg en Burgemeester Elsenlaan stond vroeger wasserij De Rijswijkse.
De verlenging van de Burgemeester Elsenlaan en bebouwing is van rond de jaren vijftig.
De vaart langs de Van Vredenburchweg zat in die tijd vol diverse soorten vis, zoals voorntjes, stekelbaarsjes, roodkaakjes en grondelingen. Ook vingen ze salamandertjes en kikkervisjes. Door met een stok door de waterplanten te slaan en die op de kant te gooien, had je veel kans op aaltjes.
Later kwamen ze niet veel meer in het bos. Tot ze getrouwd waren en zelf kinderen hadden. Toen werd er met de kinderen gewandeld, gevoetbald, gespeeld en eendjes gevoerd. Ook nu nog komen ze geregeld in het bos.